

A demokrácia törékenysége

Nem vállalkozom arra, hogy összeszámoljam Heller Ágnes magyarul írt könyveit, valamint idegen nyelvekre lefordított műveit. Kétségtelen, hogy hallatlanul termékeny szerzőről van szó, aki mérvadó személynek bizonyul mind a magyar, mind a nemzetközi filozófiai életben. Ez a termékenység összefüggésben áll gondolkodásának sokrétűségével, aligha említhető olyan kormeghatározó, releváns kérdéskör, amelyet Heller Ágnes nem tett volna tárgyává, lett légyen az előítélet, a mindennapi élet, az érzelmek vagy éppen az értékfilozófia stb. Nemcsak a filozófusok, de a más területeken ténykedők is fontos vonatkozásokra lelhetnek Heller Ágnes filozófiájában. A szétrajzó témákban, amelyeket nagy tudással és sajátos asszociációs technikával kezel. Voltaképpen azon kevesek közé tartozik, akik műveiből rendszer kerekedik ki, hiszen tevékenységében átfogta a filozófia megannyi területét.

Hosszú ideig úgy emlegették, mint a Budapesti Iskola mértékadó személyiségét – egyébiránt a Budapesti Iskoláról monográfia is készült magyar nyelven, bárki betekintést nyerhet itteni szerepére. Az említett iskola Lukács György filozófiájának kontextusában bontakozott ki, nem utolsósorban a nevezetes marxista filozófussal való folytonos kritikai párbeszédben. Ez a tény azt is jelenti, hogy Heller Ágnes filozófiai pályafutását a marxizmussal való számvetés határozta meg. Korábban gondolkodását a marxizmus reneszánszának igénye motiválta, és a múlt század hatvanas és hetvenes éveiben írt könyvei magukon viselik ezen irányulás bélyegét. Ez az igény visszanyúlt a XX. század húszas éveinek marxizmusához, méghozzá a kritikai rekonstrukció igényével. Olyan filozófiai attitűdöt formált meg, amelyet gyakorta praxisfilozófiának is neveztek. E filozófiai irányulás a marxizmus keretein belül megannyi kritikai intenciót jelenített meg, és nem véletlen, hogy képviselői a reális-szocializmus repressziós mechanizmusainak gyakori célpontját képezték.

A nyolcvanas években Heller Ágnes (immáron külföldön) részt vett a marxizmus kritikai értelmezésében, noha esetében nem adhatunk hírt olyan éles cezuráról, mint más filozófusok esetében – akik Marxban látták meg az említett század erőszakexcesszusainak egyik legfontosabb forrását, és a Marxszal való kíméletlen leszámolást hirdették meg. Heller Ágnes érdeklődése később olyan témák felé fordult, amelyek a századvég és a századelő intellektuális érdeklődésének homlokterében állnak: biopolitika, idegentapasztalat, „posztmodern”, morálfilozófia, demokrácia, nacionalizmus, európai egység. Évről évre jelenteti meg könyveit, értelmezéseket ír filozófusokról, folyóiratcikket publikál, aktuális témákhoz szól hozzá, és nem utolsósorban pedagógiai tevékenységet végez – külföldön, természetesen tanítványok rajzásában. (A kilencvenes években, amikor megváltozott a politikai konstelláció Magyarországon, Heller Ágnes Szegeden tanított.) Frissessége, intellektuális energiája figyelemre méltó, hovatovább, szinte megismételhetetlennek tűnik.

Az itt megjelenésre kerülő szöveg mindenekelőtt dokumentum, amely belátást kínál egy gondolkodásba a múlt század kilencvenes éveinek elején. Archívum-szöveg ez, amely felidéz egy kort, ugyanakkor széles távlatba helyez. Hiszen e szövegben a „mi” múltunk szólal meg, amely aligha nyert eddig kiforrott értelmezést. A kérdező az akkori Szerbia/Jugoszlávia talaján mozog, aggodalmait nem lehet félreérteni. Hangjában ott van a bizonytalanság. Kérdései nem avultak el, elég, ha azokat a vonatkozásokat hozzuk szóba, amelyek a háborús bűntettek, a bűnök elévülésére, az értelmiségieknek az erőszak-megnyilvánulásokban való szerepére utalnak. Ezek olyan kérdések, amelyek a jelenkorhoz utalnak bennünket.

Valójában olyan korban szólal meg az interjúalany, amikor a reál-szocializmus bukása felett érzett hiánytalan eufória már a múlté: új árnyak telepednek meg a kor emberének arcvonásaiban. Bizonyíték arra, hogy nem látunk át a történelem mozgásrendjén. Hogy az magában foglalja az elvárások, remények, csalódástapasztalatok kereszteződéseit, hogy a történelem az eseményszövevények eredőjeként kerül felszínre. Hogy a történelmi tapasztalatok a hátunk mögött formálódnak, és túlságosan későn vesszük észre őket. Hogy a történelem mozgását illetően mindig késünk. Mégis, az interjúalany meg van győződve arról, hogy a szocializmus szétporladása jó hírnek bizonyul, „nincs ára”, ahogy fogalmaz. Nem visszavonandó az, ami totalitárius potenciálokat juttatott érvényre. Viszont, az általunk ismert szocializmus eltűnése feltárja a múlt sebeit, valamint annak kényszerét, hogy kivallassuk a múltat. Amit a szocializmus ideológiája magához ragadott, átértelmezett, instrumentalizált, például a nemzeti történelmet, azt most konfliktuózus értelmezések tárgyának kell látnunk. Ki kezkesedik azért, hogy ezek az értelmezések erőszak nélküli egyetértést eredményeznek?

A demokrácia láthatóságot ad, mindenki megszólalhat, de a megszólalás lehetőségeit a tényleges hatalmi erőforrások szabják meg. A demokrácia korhatag és törékeny, korántsem kínál olyan szilárd rendet és támpontokat, amelyeket a szocializmus bukásáról álmodók vetítettek az elkövetkező állapotba. Ráadásul a demokrácia sokszor önpusztító, autoimmunitási rendszere alkalmadtán kétségbeejtően gyenge. Kapcsolatban áll ez a modernitás kísérletező kedvével, amely megszünteti a metafizikai támasztékokat, és dinamikusan tételezi a társadalom létezését.

A társadalom dinamikájában nem lehet számítani arra, hogy a korábbi társadalmi képletek nyomtalanul eltűnnek, sőt, mi több, egy korábbi társadalom jegyei sokszor csak később mutatkoznak meg. Nem indokolatlan egy gyenge értelemben vett társadalmi pszichoanalízis lehetőségét felismerni itt: az elnyomott tünetek bosszú formájában térnek vissza.

Az interjúalany lehetőségeket, reményeket rajzol: a demokrácia megtanulja kezelni saját konfliktusait, emlékezik saját múltjára, de nem lesz rabja a múltnak, ott vannak a liberalizmusból kihámozható egyéni jogok, ott van a civil részvétel félelem-ellensúlyozó szerepe. Nem valamilyen meggondolatlan optimizmus vezérli, csupán lehetőségeket kíván kitapogatni. Nem a felismert szükségszerűség hangja ez, hanem a lehetőségeket latolgató emberé. Mi sem jellemzőbb annál, hogy az interjúalany erkölcsi kérdéseket is feszeget, hiszen így teljesedik ki a kép: a gonosz nem valamilyen démonikus vonatkozásokat sorjázó mitológia részeleme, hanem a mindennapokba, a mindennapi életbe (Heller fontos könyvének címe) is befészkelődő mozzanat. Közelebb van hozzánk, mint gondolnánk.